

»NESTROKOVNOST« V JEZIKU POLJUDNOZNANSTVENIH BESEDIL (PRAGMATIČNO-FUNKCIJSKI VIDIK)

S klasifikacijo funkcijskih zvrsti sta se ukvarjali tako strukturalistično kot pragmatično jezikoslovje, vendar z različnih izhodišč. Strukturalistično jezikoslovje je na podlagi nekaterih opaženih posebnosti sklepalo o skupni funkciji besedil, pragmatika pa je temeljno merilo odkrila v njihovi funkciji/vlogi. Snopa zvrsti zato tudi z vidika poljudnoznanstvenega besedila nista prekrivna, saj ga strukturalistično jezikoslovje skupaj z znanstvenim uvršča med strokovna besedila, pragmatično pa – v nasprotju z znanstvenim – v t. i. sporočanjevsko-vplivajnski govor. Temeljno merilo za to uvrstitev je prevladujoča vplivajnska (performativna) funkcija besedila, zato se v ta zvrstni snop uvrščajo raznovrstna in številna besedila. V razpravi si tako na podlagi ugotovitve, da je jezikovni sestav že v svoji notranji zgradbi prilagojen protislovnim nalogam sporazumevanja in da torej lahko tudi za funkcijske podzvrsti identificiramo značilne jezikovne oblike, ki jim omogočajo kontekstualizacijo, zastavljamo vprašanje, ali ni mogoče prav na podlagi za poljudnoznanstveno besedilo značilnih slogovno zaznamovanih sredstev, ki jih je v primerjavi z znanstvenim besedilom identificiralo strukturalistično jezikoslovje, natančneje opredeliti dodatnih namenov, po katerih se poljudnoznanstvena besedila ločujejo od preostalih podzvrsti sporočanjevsko-vplivajnskega govora in po katerih se poljudnoznanstvena besedila revialnega tipa razlikujejo od didaktičnih.

funkcijska zvrst, poljudnoznanstveno besedilo, revialni tip, strukturalistična in pragmatična opredelitev, sporočanjevsko-vplivajnski govor, prikazovalna in vplivajnska vloga besedila, slogovno zaznamovana sredstva; glavni in dodatni nameni besedila

The classification of functional varieties has been the subject of both structural linguistic and pragmalinguistics, although from different starting points. Whilst structural linguistics inferred the overall function of texts from certain distinctive features observed, pragmatics discovered the fundamental criterion in their function/role. The two type clusters therefore do not even correlate from the point of view of popular scientific texts, as structural linguistics categorises them, together with scientific texts, as expert texts, and pragmalinguistics, in contrast to scientific texts, classifies them as what is termed communicative-performative speech. The fundamental criterion for this categorisation is the predominant performative function of the text, so that various and numerous texts belong to this type cluster. On the basis of the finding that the language system is, in its internal structure, adjusted to the contradictory tasks of communication and that, accordingly, characteristic linguistic forms which facilitate contextualisation can also be identified for functional subtypes, we thus pose the question as to whether it is possible to define in detail the additional purposes in terms of which popular scientific texts can be distinguished from the other subtypes of communicative-performative speech and in terms of which popular scientific texts of the journal type can be differentiated from didactic ones precisely on the basis of their characteristic stylistically marked

elements and which have been identified, in contrast to those of scientific texts, by structural linguistics.

functional types, popular scientific text, journal type, structuralist and pragmatic categorisation, communicative-performative speech, stylistically marked resources, representational and persuasive role of a text; main and subsidiary purpose of a text

0 Uvod

Klasifikacija funkcijskih zvrsti je ena osrednjih problematik teorije jezikovne zvrstnosti praške strukturalistične šole, toda s poskusom funkcijskega razvrščanja se je ukvarjala tudi pragmatika. Obe jezikoslovni smeri sicer večinoma govorita o štiričlenskem snopu zvrsti, a zaradi drugačnih izhodišč definiranja ta snopa seveda nista prekrivna. Tako je po A. Skubicu strukturalistično definiranje v načelu induktivno, saj je, kot pravi, videti, »da ne izhaja iz vnaprej postavljenih meril razločevanja jezikovnih funkcij, temveč opaža posebnosti nekaterih skupin besedil, iz katerih sklepa ne neki združujoči dejavnik, skupno funkcijo« (Skubic 1995: 155). Zdi se torej, da je bistven prispevek strukturalističnega jezikoslovja v opisu prepoznavnih značilnosti besedil določene skupine, ne pa v oblikovanju funkcijsko utemeljenih meril za njihovo razločevanje. Pragmalingvistika pa je svojo delitev zasnovala na drugačnih izhodiščih: temeljno merilo za opredelitev funkcijske zvrstnosti je odkrila v funkciji (vlogi) izrekov oziroma besedil, predvsem v razmerju med performativno (vplivanjsko) in reprezentacijsko (predstavitveno) vlogo.¹

Na prvi pogled se zato zdi, da sta tudi z vidika poljudnoznanstvenega besedila oziroma funkcijske podzvrsti klasifikacija in razvrščanje v celoti nezdružljivi, saj tovrstna besedila strukturalistično jezikoslovje skupaj z znanstvenimi uvršča v strokovno zvrst, pragmatično pa jih umešča na področje sporočanj-sko-vplivanjskega govora kot nasprotja znanstvenega govora. Toda ker Olga Kunst Gnamuš v razpravi *Teorija sporazumevanja* (1995a: 1) ugotavlja, da je jezikovni sestav že v svoji notranji zgradbi prilagojen protislovnim nalogam sporazumevanja ter da se jezik v govoru prilagaja sporazumevalnim ciljem in določenemu sporazumevalnemu položaju, lahko domnevamo, da je mogoče tudi za funkcijske podzvrsti identificirati značilne jezikovne oblike, ki jim omogočajo kontekstualizacijo.² Zato se zastavlja vprašanje, ali ni mogoče prav na podlagi razločevalnih lastnosti poljudnoznanstvenih besedil, ki jih je kot slogovno zaznamovane v primerjavi z znanstvenimi besedili opisalo strukturalistično jezikoslovje, natančneje opredeliti »dodatnih« namenov oziroma funkcij, zaradi katerih se poljudnoznanstvena besedila uvrščajo v drug govor kot znanstvena, ter hkrati jasneje določiti merila, po katerih se ločujejo od drugih snopov besedil oziroma podzvrsti, ki jih pragmatika uvršča v sporočanj-sko-vplivanjski govor.

¹ Na tej podlagi je Olga Kunst Gnamuš (1995b) najprej ločila znanstveni govor od sporočanj-sko-vplivanjskega ter nato kot posebni zvrsti opredelila še konvencionalnoperformativni in umetnostni govor. (Prim. Skubic 1995.)

² Kontekstualizacija med sporazumevanjem namreč poteka tako, da se tvorec na podlagi okoliščin odloča za eno izmed izbirnih (istofuncijskih) izraznih možnosti danega jezika.

1 Teoretična izhodišča

Pri opazovanju in poskusu predstavitve povezav med izraznimi sredstvi in njihovo funkcijo v poljudnoznanstvenem besedilu se bomo v skladu s teorijo sporazumevanja oprli na spoznanja različnih jezikoslovnih smeri, zlasti na njihovo predstavitvev in ugotovitve v slovenskem jezikoslovju.

1.1 Strukturalistična opredelitev poljudnoznanstvenega jezika oziroma besedila v slovenskem jezikoslovju

Slovensko strukturalistično jezikoslovje kot eno temeljnih funkcijskih zvrsti jezika/vrst besedila glede na izbranega naslovnika obravnava strokovno zvrst. Ta se v *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča iz leta 2000 členi na več podzvrsti:

- Praktičnostrokovno uporabljajo delavci najrazličnejših strok v zadevah svojega poklica in je podobna praktičnosporazumevalni, le da je v njej več strokovnih izrazov, da je jezik bolj natančen in da so poleg tipičnega izrazja zanj značilni še ustaljene besedne zveze, rekla in kalki. Značilnost tega jezika je neintimnost. (Toporišič 2000: 28–29.)
- Znanstvena zvrst je po Toporišiču (2000: 29) najvišja vrsta strokovnega jezika, za katero so značilni znanstveno še obširnejše in manjšemu krogu ljudi znano strokovno izrazje, večja abstraktnost, natančnost in popolna enopomenskost, velika treznost in brezčustvenost, najtipičnejši stavčni vzorci, nezaznamovan besedni red, pogosto zapletene skladenjske zgradbe, popolna odsotnost besednih iger ter čim manj tropov.
- Za navadni strokovni ali poljudnoznanstveni jezik Toporišič (2000: 29–31) ugotavlja, da ima vmesni položaj med obema preostalima zvrstema ter se uporablja, kadar je treba z vsebino znanstvenih in visokostrokovnih del seznaniti širše kroge. V takih besedilih se »pisci trudijo tudi zapletene stvari povedati čim bolj preprosto in jasno«, slogovni postopek oziroma način razvijanja teme tovrstnih besedil je razlaga, le redko utemeljevanje.

Po *Slovenski slovnici* je torej za strokovna besedila na splošno značilno, da so objektivna in da je njihova (edina) funkcija predstavitev stvarnosti. Posebnost poljudnoznanstvenih besedil v primerjavi z znanstvenimi je po J. Toporišiču njihova večja nazornost oziroma »preprostejša« predstavitev vsebine, saj so namenjena drugačnemu naslovniku. Sredstvo, s katerim se ta posebnost izraža, je predvsem ponazarjanje z zgledi.

A hkrati se je v slovenskem jezikoslovju že vsaj od sedemdesetih let opozarjalo, da razlike med znanstvenim in poljudnoznanstvenim besedilom v načinu predstavitve predmetne vsebine ne izhajajo le iz različnega naslovnika (strokovnjaka – nestrokovnjaka), ampak tudi oziroma predvsem iz različnih namenov tvorcev besedil. Tako Velemir Gjurin (1983) in Tomaž Sajovic (1989) ugotavljata, da imajo poljudnoznanstvena besedila dvoje nalog: po eni strani nazorno oziroma nestrokovnemu bralcu razumljivo predstaviti izbrano temo, po drugi strani pa tudi

pritegniti, zbuditi njegovo zanimanje za temo. Enaki vlogi poljudnoznanstvenih besedil navaja tudi Erika Kržišnik (1989), ki navedenim opredelitvam namena poljudnoznanstvenega besedila doda bistveno dopolnilo: »Da bi v čim več bralcih zbudil zanimanje za obravnavano predmetnost, da bi jih pritegnil in tako, kar je v osnovi namen poljudnoznanstvenega besedila, populariziral dognanja, ki jih sporoča, in v skladu z njimi tudi vzgajal bralce, mora pisec oblikovati besedilo na ustrezen način, in sicer s sprejemanjem za znanstveni jezik netipičnih prvin iz drugih funkcijskih zvrsti.« S to ugotovitvijo implicitno že izraža spoznanje, da ima pisec ob prikazovanju izseka stvarnosti hkrati namen vplivati na bralčevo sodbo, mnenje, stališča, odnos do obravnavane teme/prikazanega izseka stvarnosti ter da tudi glede na dodatne namene izbira najprimernejša izrazna sredstva.

Kot kaže strnjen pregled ugotovitev, so se z izraznimi sredstvi, značilnimi za poljudnoznanstvena besedila v nasprotju z znanstvenimi, na Slovenskem ukvarjale številne raziskave, vendar je celostnejši pogled na povezavo med jezikovnimi sredstvi in različnimi vplivanjskimi vlogami poljudnoznanstvenega besedila ostal nekoliko v ozadju. Da bi odkrili povezave, je namreč nujno poljudnoznanstveno besedilo in nekatera zanj značilna slogovno zaznamovana sredstva opazovati z različnih vidikov – ne le z oblikovnega (jezikovnega in tvarnega), temveč tudi s pomenskega (propozicijskega in naklonskega) ter okoliščinskega.

1.2 Oblikovanje načel funkcijskega razvrščanja v pragmatiki

Izhodišče za raziskovanje razmerja med izraznim sredstvom in njegovo vlogo (ter znotraj vplivanjske vloge med različnimi nameni) je postavilo funkcijsko jezikoslovje s svojim temeljnim spoznanjem, da so površinske oblike povedi funkcijsko motivirane in določene z mnogimi dejavniki ter da razmerje med pomenom in izrazom ni arbitrarno, družbeno dogovorjeno.³ Z izbiro različnih sopomenskih izraznih sredstev namreč lahko izrazimo celo vrsto podstavnih pomenov in namer.⁴ Mehanizme oziroma načela, po katerih poteka izbiranje v konkretnem govornem položaju, pa sta začela natančneje raziskovati in opredeljevati teorija govornega dejanja in pragmatično jezikoslovje. Začetnik teorije govornega dejanja Austin je izhajal iz nasprotja med t. i. konstativi in performativi⁵ in sprva med obema vrstama besedil začrtal jasno mejo. Vendar so v kasnejših delih tako Austin sam kot njegovi nasledniki ugotovili, da pravzaprav vsako besedilo oziroma poved opravlja dve temeljni vlogi, predstavitevno (reprezentacijsko) in vplivanjsko (performativno), ki

³ Kranjc (1995: 30) navaja mnenje E. Batesa in B. MacWhinneyja, da je ključna beseda v funkcijskem pristopu *tekmovanje*.

⁴ In sicer po E. Batesu in B. MacWhinneyju: a) referenco posebnega predmeta ali dejanja, b) referenco kakovosti in videza predmeta ali dejanja, c) odnose med udeleženci, ob tem pa moramo izraziti tudi pragmatično informacijo, ki vključuje č) govorno dejanje ali komunikacijsko namero govorca, d) statusni odnos med udeležencema komunikacije, e) stališče govorca do informacije, f) sorazmerno novost informacije, g) topik in fokus informacije ter h) presupozicije. (Prim. Kranjc 1995.)

⁵ Konstativi so mu v zgodnjih delih pomenili tista besedila (izreke), ki sporočajo določena dejstva in so torej lahko resnični ali neresnični. Performativi pa so besedila, pri katerih se hkrati z izrekanjem opravi neko dejanje in so zato lahko posrečeni ali neposrečeni.

se izražata v propozicijski in naklonski pomenski sestavini povedi, ter da se vsako govorno dejanje začenja z izbiro namena. Pragmatično jezikoslovje, ki se je ukvarjalo predvsem z vprašanjem, kako je mogoče različne namene izraziti z enakimi sredstvi (propozicijami) in enak namen z različnimi sredstvi, pa je tema sestavinama dodalo še tretjo – okoliščinsko, saj je ugotovilo, da izgovorjene povedi (besedila) pridobijo med izrekanjem v določenem govornem položaju nove pragmatične sporočilne vrednosti, ki v besedilu niso izražene neposredno. Da bi razumeli namen in vlogo posameznih jezikovnih sredstev, ki jih je kot bistvene značilnosti poljudnoznanstvenega besedila v nasprotju z drugimi podskupinami odkrilo strukturalistično jezikoslovje, jih je torej treba obravnavati v konkretnih okoliščinah.

Podobno kot Austin pri opredelitvi in razvrstitvi govornih dejanj je tudi Olga Kunst Gnamuš pri klasifikaciji funkcijske zvrstnosti, ki jo je oblikovala v okviru pragmatičnega jezikoslovja, izhajala iz temeljne antiteze med reprezentacijsko in performativno vlogo. Na tej podlagi je najprej ločila znanstveni govor od ideološkega, ki ga po A. Skubicu (1995: 156) lahko s pragmatičnim izrazom imenujemo sporočanjško-vplivanjski. Znanstveni govor po hipotezi Gnamuševe generira propozicije, katerih namen ni drugega kot ubeseditiv oziroma govorna pojasnitev stvarnosti, ima torej spoznavno (kognitivno) funkcijo. Nasprotno pa sporočanjško-vplivanjski govor instrumentalizira propozicijo v namene opravljanja ilokucijskih dejanj in doseganje perlokucijskih učinkov, njegova funkcija je torej po Gnamuševi perlokucijska. Na tej podlagi je didaktična besedila, ne glede na njihovo strokovnost oziroma zahtevnost, uvrstila v sporočanjško-vplivanjski pol sporazumevanja: v nasprotju z znanstvenimi besedili, katerih edina namera je po njenem predstaviti stvarnost in z logičnim sklepanjem dokazati brezhibno izpeljavo trditev, imajo namreč po njenem tipični prikazovalni namen: tisti, ki nekaj ve, sporoča svojo vednost tistim, ki tega ne vedo. Avtor, lahko sicer znanstvenik, nastopa kot človek, vreden zaupanja, »instanca smisla ni brezhibnost njegovih logičnih izpeljav, temveč njegov doktorat«. (Skubic 1995: 156–159.)

Tako dokončno ločnico med obema vlogama bi bilo glede na ugotovitve teorije govornega dejanja in pragmatičnega jezikoslovja, da ima vsako besedilo tako propozicijsko kot naklonsko (namerno) sestavino in s tem tako reprezentacijsko kot performativno vlogo, ustrezno nekoliko relativizirati in ugotoviti, da je v znanstvenem besedilu primarna reprezentativna vloga in da ta ni v nasprotju s performativno (tj. naslovniku prikazati izsek stvarnosti), v sporočanjško-vplivanjskem govoru pa je primarna performativna vloga, ki se z reprezentativno bolj ali manj (ne) prekriva. Toda ne glede na morebitne modifikacije temeljna delitev v povezavi z ugotovitvami o posebnostih revijalnega tipa poljudnoznanstvenih besedil omogoča oblikovanje treh temeljnih predpostavk:

1. v poljudnoznanstvenih besedilih, med katera spadajo tudi didaktična besedila, je v nasprotju z znanstvenimi primarna performativna (vplivanjska) vloga;
2. tudi v poljudnoznanstvenem besedilu je prvotni oziroma jedrni ali »nezaznamovani« oziroma družbeno sprejeti prikazovalni namen, torej se uvršča predvsem v sporočanjški pol t. i. sporočanjško-vplivanjskega govora; po prvotnem prikazo-

valnem namenu se poljudnoznanstveno besedilo razlikuje od besedil t. i. ideološkega (propagandnega in precejšnjega dela publicističnega) govora, ki se prav tako uvršča v sporočanjško-vplivanski govor;

3. čeprav sodijo tako didaktična kot revijalna poljudnoznanstvena besedila v isto funkcijsko podzvrst, se zaradi različnih okoliščin sporazumevanja oziroma diskurzivnega prostora in s tem različnih dodatnih namenov, ki jih ob jedrnem prikazovalnem želijo doseči tvorci, uvrščajo v dvoje skupin. Različni nameni pa se dosegajo z uporabo za posamezno skupino razlikovalnih jezikovnih sredstev.

Da bi odkrili, kateri dodatni namen so želeli tvorci izraziti z izbiro za poljudnoznanstvena besedila revijalnega tipa prepoznavnih slogovno zaznamovanih sredstev,⁶ kot jih je odkrilo strukturalistično jezikoslovje, moramo temeljno delitev Olge Kunst Gnamuš povezati s spoznanji o pragmatičnih načelih, po katerih poteka sporazumevanje.

Prvi je načela, po katerih tvorec izbira konkretno izrazno sredstvo iz množice sopomenskih in po katerih prejemnik razume in presoja njegovo izbiro, oblikoval Grice. Ugotavljal je, da mora biti sporazumevanje, da bi bilo uspešno, vedno podrejeno vsaj vodilnemu načelu sodelovanja, ki od vseh udeležencev zahteva, da je njihov prispevek takšen, kot se pričakuje – da ustreza stopnji, na kateri se je pojavil, ter namenu in smeri pogovora, v katerega so udeleženci vpleteni.⁷ Vodilnemu načelu sodelovanja so po Griceu podrejena podnačela kakovosti (ne govorite tistega, za kar mislite, da ni resnično; ne govorite tistega, za kar nimate ustreznih dokazov), količine (naj vaš prispevek ne bo bolj ali manj informativen, kot se zahteva), primernosti (naj bo vaš prispevek primeren) in načina (bodite jasni in določni: izogibajte se nerazumljivosti in dvoumnosti, bodite jedrnat in urejeni). Ker slogovno zaznamovane prvine v poljudnoznanstvenem besedilu ne prinašajo nujno potrebne informacije in ne prispevajo k doseganju primarnega prikazovalnega namena, bi torej lahko sklepali, da pravzaprav rušijo koherenco celotnega besedila in pomenijo nezaželen poseg v njegovo »usmerjenost«. Toda ker so glede na pogosto pojavljanje hkrati prepoznavne lastnosti teh besedil, moramo predvidevati, da ne kršijo temeljnega načela sodelovanja, vendar njihov namen ni prikazovanje. Zato jih je ustrezno obravnavati v okviru teorije relevantnosti, ki izhaja iz predpostavke, da je namen sporazumevanja naslovniku posredovati relevantne podatke.

Povezanost teh sredstev z glavno temo ali glavnim namenom ni neposredna, prav tako posredno pa je z njimi izražen tudi piščev »dodatni« namen, tako da bralca na videz z ničimer ne zavezujejo k »pravilnemu« razumevanju in zaželenemu odzivu. Bistveno vprašanje, povezano z rabo teh sredstev, je torej, ali jih bo bralec razumel na želeni način in ali ga bodo prepričala – ali so učinkovita oziroma zakaj so se tvorci odločili prav zanje.⁸

⁶ Mislimo na sobesedilno, in ne na slovarsko slogovno zaznamovanost.

⁷ Griceova sporazumevalna načela strnjeno predstavlja Renata Zadravec Pešec (1994: 36–38).

⁸ Pogoje učinkovitosti opredeljuje A. E. Skubic (1995: 161).

Odgovor je mogoče izpeljati na podlagi dvoje pomembnih zakonitosti, na kateri sta v povezavi s posredno izraženimi govornimi dejanji opozorila Leech⁹ pri Blum-Kulkova (1987, v Kunst Gnamuš 1992: 21–22):

- Za razlago povezanosti med posrednim izražanjem in učinkovitostjo¹⁰ posameznega govornega dejanja je po Leechevem mnenju pomembno upoštevati razmerje med družbenimi in ilokucijskimi cilji: kadar je to razmerje tekmovalno (npr. pri ukazih in zahtevah), se govorec odloči za posredno izražanje, kadar sovpadata, pa za neposredno. Po njem je namreč stopnja vljudnosti oziroma učinkovitosti premo sorazmerna s stopnjo posrednosti. Predvidevamo lahko, da prihaja pri poljudnoznanstvenih besedilih revijalnega tipa do nasprotja med družbeno dogovorjenim/ sprejetim namenom takega besedila in dodatnimi nameni, ki jih vanj vkodira tvorec, zato bi bilo neposredno izražanje neučinkovito. Bralec, ki želi povečati svoje znanje, bi ga občutil kot (nezaželeno) vzgajanje, »moraliziranje«, celo kot izraz tvorčeve vzvišenosti.
- Blum-Kulkova pa vpelje še načelo pragmatične jasnosti. Učinek tako v nasprotju z Leechem definira kot interakcijsko ravnotežje med potrebo po pragmatični jasnosti in potrebo, izogniti se prisilnosti. To ravnotežje naj bi v največji meri dosegli s konvencionalno posrednostjo, to je z rabo oblik, ki so hkrati posredne, toda zaradi pogoste rabe naslovnik natančno ve, da opravljajo določeno vlogo.¹¹ Zato se zdi, da so tudi v poljudnoznanstvenih besedilih revijalnega tipa najučinkovitejša prepoznavna slogovno zaznamovana sredstva.

2 Analiza vloge prepoznavnih slogovno zaznamovanih sredstev

Ključno vprašanje, ki si ga bomo zastavili ob analizi, je, katere dodatne namene so pisci izražali iz izbiri slogovno zaznamovanih sredstev, prepoznavnih za poljudnoznanstvena besedila. To pa so – po dosedanjih raziskavah – slogovno zaznamovane besede, besedne figure, naslovi in vrinki. Temeljne ugotovitve, iz katerih bomo pri analizi izhajali, so:

1. znanstveni in poljudnoznanstveni govor se ločujeta zaradi različnih vlog (funkcij), saj pri znanstvenem prevladuje predstavitevna (reprezentativna), pri poljudnoznanstvenem pa vplivajnska (performativna);
2. primarni namen vsakega poljudnoznanstvenega besedila je prikazati izsek stvarnosti, in to tako, da ga bo razumel »laični« naslovnik;
3. diskurzivni prostor revijalnega tipa poljudnoznanstvenega besedila se pomembno razlikuje od diskurzivnega prostora učbeniškega tipa poljudnoznanstvenega

⁹ Prispevek Leecha je povzet po Zadavec Pešec 1994: 43 in Kunst Gnamuš 1984: 30–31.

¹⁰Tako Leech kot Blum-Kulkova ob posrednem izražanju namena sicer govorita o vljudnosti, saj sta preučevala predvsem izreke praktičnosporazumevalnega govora. A ker splošnejši pojem učinkovitosti zajema tudi vljudnost, se zdi, da je mogoče njune ugotovitve prenesti tudi nanj.

¹¹Tudi Blum-Kulkova je raziskovala predvsem zahteve ter ob tem ugotovila, da neposredno izražene zahteve delujejo nevljudno zaradi prisilnosti, nekonvencionalne namige pa je mogoče imeti za nevljudne, ker so preveč zakriti in zato premalo jasni.

besedila; tvorec poljudnoznanstvenega besedila revijalnega tipa ima glede na drugačnega naslovnika in okoliščine sporazumevanja poleg jedrnega (tj. prikazovalnega) namena še t. i. dodatne ali drugotne (sekundarne) namene;

4. v nasprotju z didaktičnimi poljudnoznanstvenimi besedili, ki so namenjena učencem zlasti v institucionalnih oblikah izobraževanja, je poljudnoznanstveno besedilo revijalnega tipa namenjeno povprečnemu oziroma kateremu koli bralcu časopisa/revije; in medtem ko so učenci za »učenje« zaradi zahtev šole samomotivirani, mora pisec revijalnega besedila naslovnika za branje šele pridobiti, mora ga pritegniti, torej zbuditi in skozi besedilo ohranjati njegovo pozornost; ker je naslovnik revijalnega tipa poljudnoznanstvenega besedila širša javnost, ima pisec možnost in priložnost bralca/javnost tudi »vzgajati«, torej vplivati na njegova stališča, sodbe, odnos in celo ravnanja; možni dodatni nameni so zato povezovalni, prepričevalni in pozivni;
5. obstajajo nekatera za revijalni tip poljudnoznanstvenih besedil značilna ali konvencionalna izrazna sredstva oziroma zgradbene prvine za posredno izražanje drugotnih namenov, in sicer: slogovno zaznamovane besede oziroma besedne zveze, ki se pojavljajo v »jedrnem besedilu«, naslovje ter vrinki.

V nadaljnji raziskavi se bomo zaradi posebnosti ukvarjali zgolj z revijalnim tipom poljudnoznanstvenih besedil, in sicer z besedili s področja naravoslovja, ki se ukvarjajo z meteorologijo oziroma okoljsko tematiko in so bila objavljena v *Delovi* prilogi Znanost od maja do oktobra 2005 oziroma v reviji *Gea* od januarja do oktobra 2005.¹² Razlogi za omejitev oziroma izbiro določene znanstvene usmeritve (naravoslovnih ved) je v tem, da je tudi vsako strokovno področje izoblikovalo značilne vzorce sporazumevanja,¹³ tako da besedil različnih strok ni mogoče (vedno) obravnavati z enakimi merili.¹⁴ Dodatni merili za izbiro člankov pa sta bili:

¹² Analizirana besedila so:

- Lučka Kajfež Bogataj, Črni scenariji se uresničujejo, *Delo*, 16. junij 2005, str. 16.
- Damjan Viršek, Elektrarna na vodik, odvečni CO₂ pa bo pomagal črpati nafto, *Delo*, 8. september 2005, str. 18.
- Peter Gajšek, Koliko sevajo bazne postaje, *Delo*, 14. julij 2005, str. 18.
- Lidija Globevnik, Ljudje se moramo prilagajati naravnim procesom, *Delo*, 28. julij 2005, str. 16.
- Mitja Brilly, So bili nasipi slabo vzdrževani?, *Delo*, 8. September 2005, str. 16.
- Simon Kušar, »Krater«, globok 850 metrov, *Delo*, 28. julij 2005, str. 19.
- Marjan Žiberna, Ko nevidna stvar zavzame zelo vidno obliko, *Gea*, marec 2005, str. 58–61.
- Renato Vidrih, Število in moč potresov, *Gea*, januar 2005, str. 60–61.
- Urša Vihar in Primož Simončič, Brez gozda ni kakovostne vode. *Gea*, april 2005, str. 68–69.

¹³ Bahtin je opozoril, da bi bilo sporazumevanje prezahtevno in prezapleteno, če že ne kar nemogoče, če bi moral sporočevalec v vsakem govornem položaju povsem samostojno in na novo izbrati ustrezen izraz. »Vsaka posamezna poved je seveda individualna, toda vsako področje jezikovne rabe je izoblikovalo razmeroma ustaljene tipe povedi, ki jim pravimo jezikovne zvrsti ... Celó v najsproščenejšem in najnaravnem pogovoru prelivamo svoj govor v določene zvrstne oblike, včasih klišejske in šablonske, včasih bolj plastične in ustvarjalne ... Zvrsti organizirajo naš govor skoraj tako, kot ga organizirajo slovnične (skladenjske) oblike.« (Bahtin 1980: XXXI.)

¹⁴ Tako že Breda Pogorelec opozarja na Gajdovo sklicevanje na delitev, ki jo predlaga L. Hoffmann in ki »načeloma upošteva jezikovne in besediloslovne razločke med vsebino in obliko: jezik temeljnih teoretičnih ved, jezik eksperimentalnih in tehničnih ved, jezik uporabnih ved in tehnike, jezik materialne proizvodnje

- izvirnost, tj. upoštevana so bila besedila, ki so jih v slovenščini napisali strokovnjaki, ne pa tudi besedila, v katerih gre za novinarsko poročanje o strokovnih ugotovitvah oziroma njihovo povzemanje, saj je v sporočanjško-vplivajnskem govoru za učinkovitost pomembno, da ima naslovnik govorca vsaj za verodostojnega (Skubic 1995: 162). To (bolj) gotovo pripisujemo strokovnjakom, manj (gotovo) pa novinarjem;
- aktualnost teme; tj. upoštevana so besedila, ki so zaradi tematsko-vsebinske aktualnosti uvrščena v periodični tisk z visoko naklado, torej po mnenju avtorja in urednikov zanimiva za številne bralce. S tem so postavljena tudi v drugačen diskurzivni prostor, saj predpostavljajo splošno uveljavljene, družbeno sprejemljive vrednote in prepričanja, kot so npr. (načelna) potreba po skrbi za okolje, strah pred naravnimi nesrečami, prepričanje, da so nesreče vse pogostejše in hujše oziroma »katastrofalne«.

2.1 Slogovno zaznamovani polnopomenski izrazi v »jedrnem« besedilu¹⁵

Kontekstualizacijo oziroma posredno izražanje namena v t. i. jedrnem besedilu bomo opazovali ob razčlenbi slogovno zaznamovanih polnopomenskih izrazov in besednih figur. Ta sredstva smo izbrali, ker s polnopomenskimi izrazi – v nasprotju npr. s členki, ki neposredno izražajo tvorčevo mnenje, prepričanje, pritrjevanje ali zanikanje, ali medmeti, ki neposredno izražajo tvorčevo doživljanje – poimenujemo prvine stvarnosti in je izražanje mnenja ali doživljanja njihova »dodatna vrednost«. Z izbiro slogovno zaznamovanega izraza torej predstavimo dejanskost tako, da jo hkrati vrednotimo.¹⁶

Na podlagi razčlenjenih člankov lahko ugotovimo:

- Med slogovno zaznamovanimi polnopomenskimi besedami je največ pridevniških besed; veliko je tudi glagolov, manj pa samostalnikov in prislovov. Tvorci torej svoje stališče izražajo predvsem skozi predstavitev lastnosti/značilnosti obravnavanih bitij, stvari, pojmov itd. ter poimenovanje dejanja/dogajanja, medtem ko sama bitja, stvari, pojme in okoliščine večinoma predstavijo brez dodatnih pomenov (izrazijo le referenco predmeta/okoliščine).
- Med slogovno zaznamovanimi pridevniškimi besedami prevladujejo kakovostni pridevniki, kar je v poljudnoznanstvenem besedilu pričakovano, saj je vrsta, v katero uvrščamo določene pojme, v stroki natančno opredeljena in ne dopušča možnosti za pomensko širitev. Slogovno zaznamovane pridevnike je mogoče na splošno razdeliti v tri skupine:

oziroma jezik potrošnje.« Podobno ob tem ugotavlja A. Skubic (1995: 159): »Taka sestava znanstvenih besedil je značilna za empirične stroke, tj. predvsem naravoslovne znanosti. Izhodišča besedil humanističnih ved so večinoma nekoliko drugačne narave [...]«

¹⁵Z jedrnim besedilom mislimo na tiste zgradbene sestavine, ki so nujne za razumevanje predstavljenih strokovnih spoznanj, ki torej prispevajo pomembno informacijo h glavni temi oziroma jo razvijajo na temeljni način (npr. z razlaganjem, utemeljevanjem ...).

¹⁶Z izrazom hkrati izrazimo referenco predmeta ali dejanja oziroma kakovosti predmeta ali dejanja ter govorno dejanje oziroma sporazumevalno namero, tvorčev odnos do naslovnika ali do upovedovane stvarnosti.

- v prvi so tisti, ki poimenujejo lastnosti na skrajnih lestvicah nasprotij oziroma nakazujejo veliko mero: (*naj*)*bogat(ejši)*, *čezmeren*, (*ne najbolj*) *dolgočasen*, *ekstremen* (2 x), *izjemen* (3 x), *neprimeren* (2 x), *nezadosten* (2 x), *neznanski*, *obsežen* (2 x), *ogromen* (2 x), *prezahteven*, *prezapleten*, *primeren/(naj)primern(ejši)* (2 x), *silovit* (2 x), *ugoden/ugodnejši* (3 x), *velikanski*, s čimer želijo pisci vplivati predvsem na doživljanje oziroma imajo čustveni namen;
 - pridevniki druge skupine že v svojem slovarskem pomenu vsebujejo pozitivno ali negativno konotacijo oziroma vrednotenje: (npr.: *dalnosežen*, *dober*, *dolgočasen*, »*eksperimentalen*«, *izrazit*, *izurjen*, *kakovosten*, *katastrofalen* (3 x), *moderen*, *nenaden*, *nepogrešljiv*, *neprecenljiv*, *nepričakovan*, *neprijeten*, *neugoden*, *nevaren*, »*perspektiven*«, *pomemben*, *popoln*, *pretresljiv*, *razdiralen*, *revolucionaren*, *srhljiv*, *starikav*, *strog*, *strokovno*, *škodljiv*, *vztrajen*, *zanimiv*, *znamenit*); predvidevamo lahko, da želi pisec z njimi neposredno vplivati na bralčevo vrednotno sodbo, saj bi drugače izbral slogovno nezaznamovani izraz; imajo torej vrednotenjski namen;
 - pridevniki in pridevniški zaimki iz tretje skupine pa vključujejo tvorca in naslovnika, so sredstvo identifikacije (npr. *nacionalen*, *naš* (2 x), (*tudi nam/najbolj*) *znan* (2 x); njihov namen je torej povezovalni, ohranjanje stika z naslovnikom.
- c) Glagoli so bodisi že v slovarskem pomenu pozitivno ali negativno čustveno oziroma ekspresivno zaznamovani (npr. *divjati*, *doleteti*, *obetati* (2 x), *odpovedati*, *prednjačiti*, *pustošiti*, *ubijati*, *uničevati*, *zgroziti se*) in želi tvorec z njimi vplivati na doživljanje (imajo čustveni namen) bodisi namesto natančnega strokovnega poimenovanja tvorci uporabijo splošnejši glagol v prenesenem pomenu (npr. »*loviti*« (nam. *prestrezati*), *planiti* (*burja plane*), *pljuskniti* (*burja pljusne*)), (*kar*) *ponujati se*, *preliti se* (*burja se prelije*), *prepletati se*, *pridružiti se*, »*shraniti*« (*plin*), *skrivati se*, *tičati* (*razlog tiči*), *vsrkavati* (*kitajski trg vsrkava*), *zriniti se* (*zrak se zrine*), *zvaliti se* (*zračne mase se zvalijo*), s čimer pritegnejo govorcevo pozornost; dodatni namen je torej povezovalni.
- č) Samostalniki so vrednotno zaznamovani, saj večinoma poimenujejo pojme oziroma splošne družbeno sprejete vrednote (npr. *izbruh*, *katastrofa* (4 x), *napetost*, *pionir*, *ranljivost*, *silovitost*, *skromnost*); njihov dodatni namen je vrednotenjski.
- d) Slogovno zaznamovani so načinovni prislovi, ki izražajo tvorčevo stališče do informacije (npr. *najbolje*, *izredno*, *manj*, *nedvomno*, *posebno*, *pretirano*, *silovito* (2 x), *strokovno*, *tradicionalno*, *zelo*, *žilavo*) ali do naslovnikove vednosti (npr. *prevedeno*, *strokovno*), pa tudi do bodočega dejanja (tvorca in) naslovnika (npr. *nujno*). S tem najbolj neposredno vplivajo na bralčevo sodbo (vrednotenjski namen) ali ga celo pozivajo k dejanju (izvršilni namen).

Glede figur¹⁷ je mogoče ugotoviti, da se v besedilih, čeprav po tradicionalni opredelitvi spadajo v strokovno in objektivno zvrst, pojavlja veliko različnih: od stalnih besednih zvez, vzetih iz praktičnosporazumevalnega jezika, do za

umetnostna besedila značilnih metafor (zlasti poosebitev, pa tudi nasprotij, primer) ter ponavljanj (primer podvojitve). Posebej kaže opozoriti na t. i. dvojno formulo oziroma vezalno zvezo dveh besed iste besedne vrste in s podobnim pomen, povezanih z veznikom *in*. Ker v tovrstnih besedilih lepota ali estetska vloga ni v ospredju, lahko sklepamo, da so figure vanje vključene z drugimi nameni. Konvencionalne in zato pomensko že izpraznjene, a v poljudnoznanstvenem besedilu nepričakovane metafore imajo verjetno namen pritegniti bralčevo pozornost (povezovalne sestavine). Stalne besedne zveze, izvirne metafore in primere, poosebitve in ponavljanja so izraz piščevega doživljanja upovedovane stvarnosti in so namenjene predvsem vplivu na bralčevo doživljanje (in vživljanje), imajo torej predvsem čustveno namero. S t. i. dvojno formulo pa želi tvorec – glede na to, da gre za zapisano in ne govorno besedilo, v katerem so tovrstna ponavljanja tudi sredstvo redundantnosti oziroma pridobivanja časa – poudariti pomen imenovane lastnosti ali dejanja in s tem vplivati na bralčevo vrednostno sodbo. Vloga teh slogovnih sredstev torej ni le ponazarjanje kot tako (po B. Pogorelec je namreč vloga metafor v znanstvenem besedilu v tem, da so odlično ponazorilo)¹⁸, temveč hkrati s svojo dodatno vrednostjo oziroma prenesenim pomenom vplivajo tudi na naslovnikova stališča in čustva (prepričujejo ga z dodatno vrednostjo).

2.2 Vloge nadnaslova in naslova v obravnavanih poljudnoznanstvenih besedilih

Naslovi poljudnoznanstvenega besedila so tisti zgradbeni del, za katerega sta že Erika Kržišnik (1989) in Tomaž Sajovic (1989) ugotavljala, da je zanje v nasprotju z naslovi znanstvenih besedil značilno, da so večinoma usmerjevalni, tj. da vsebino ne le poimenujejo, ampak »tudi določneje opišejo, in to čim bolj vabljivo«. Na podlagi te ugotovitve lahko predvidevamo, da imajo naslovi poljudnoznanstvenega besedila tako prikazovalni kot »dodaten« namen – tj. pritegniti skušajo naslovnikovo pozornost in jo tudi ohraniti – kar verjetno še posebej velja za besedila revijalnega (medijskega) tipa (ne nazadnje se učenec s snovjo mora srečati, bralec revije ali časopisa pa o tem svobodno odloča). Zato se je zastavilo predvsem

¹⁷ Poskus prikaza figur, ki se pojavljajo v analiziranih besedilih:

Besedne figure	
Konvencionalne metafore	»(zeleno) bogastvo«, naš planet (2 x), kotichek na našem planetu (2 x)
Eskpresivna raba stalnih besednih zvez (frazemov)	(vročinski valovi) pogubijo življenje, (družbeni odnosi) so zrcalo, glavna ovira (je seveda ekonomska), (vlagatelji bodo morali) še trdo delati, denar se bo najbrž našel, je narava na koncu vedno močnejša, zakladnica naravnih lepote, je (rudnik) ostal v rokah, »ima svoj dan«, biti na seznamu »žrtev«
Izvirne metafore in primere	(struge in celotna pokrajina pa so izsušene), starikave in so videti kakor uvela, suha koža; postane morje peneča se belina
Nasprotja	prezapljen – preprosto; noč in dan
Ponavljjanja	vse manj in manj pesek, pesek in skale
Dvojna formula	nevaren in škodljiv, nenaden in silovit, kompleksen in daljnosežen; uničujejo in pustošijo

¹⁸ Prim. Pogorelec 1989.

vprašanje a) ali ima vsak naslov prikazovalni namen (ali bralca seznanja s temo) in b) katere dodatne namere je mogoče z naslovom še uresničevati.

Ob raziskavi se je pokazalo,¹⁹ da so pisci obravnavanih besedil za združevanje dvojne funkcije izrabili značilno zgradbo naslovja revijalnega tipa poljudnoznanstvenega besedila, sestavljenega iz nadnaslova in naslova. Zato smo v analizi upoštevali obe sestavini in ugotovili,

- a) da ima vsako naslovje prikazovalni namen (pri tem bodisi navaja temo ali pa jo že natančneje določa oziroma dodaja posamezne podatke/sestavine vsebine) ter dodatne namere različnih vrst – razen v enem besedilu po dve;
- b) da je v nadnaslovu vedno predstavljena tema prispevka, zato bi lahko predvidevali, da nadnaslov v poljudnoznanstvenem besedilu revijalnega tipa prevzema funkcijo naslova znanstvenega dela;
- c) da ima vsak naslov poljudnoznanstvenega besedila, objavljenega v časopisu oziroma reviji, že s svojo grafično izpostavljenostjo in posebno oblikovanostjo namen z bralcem navezati stik, usmeriti njegovo pozornost na članek; v dveh primerih je ta vloga še okrepljena z besednim jezikom – z obliko vprašanja kot značilne sestavine dvogovornega sporazumevanja in neposrednega nagovarjanja naslovnika;
- č) toda ker namen naslova v tovrstnih besedilih, vendarle namenjenih interesno precej različnemu bralcu, ni le začetno usmerjanje pozornosti, temveč pritegnitev k branju celotnega besedila – tega pa zgolj predstavitev teme pri »laičnem« bralcu brez »šolskih« obveznosti ne zagotavlja (dovolj) – ima v vseh primerih

¹⁹ Prikaz naslovov in nadnaslovov glede na namen:

Prikazovalni namen	Vrednotenjski namen	Čustveni namen	Eksplisitni povezovalni namen
Nadnaslov: <i>Podnebne spremembe in kakovost našega življenja</i>	Naslov: <i>Črni scenariji se uresničujejo</i>		
Nadnaslov: <i>Zmanjševanje učinkov tople grede</i>	Naslov: <i>Elektrarna na vodi, odvečni CO₂ pa bo pomagal črpati nafto</i>		
Nadnaslov: <i>Prvi delni rezultati merilne kampanje EMS v slovenskih občinah</i>		Naslov: <i>Koliko sevajo bazne postaje</i>	Naslov: <i>Koliko sevajo bazne postaje</i>
Nadnaslov: <i>Daljša suše in večje poplave so posledica posegov v prostor</i>	Naslov: <i>Ljudje se moramo prilagajati naravnim procesom</i>		
Nadnaslov: <i>Po katastrofi v delti Misisipija</i>	Naslov: <i>So bili nasipi slabo vzdrževani?</i>		Naslov: <i>So bili nasipi slabo vzdrževani?</i>
Nadnaslov: <i>Chuquicamata – največji dnevni kop bakrove rude na svetu</i>		Naslov: <i>»Krater«, globok 850 metrov</i>	
Nadnaslov: <i>Burja</i>		Naslov: <i>Ko nevidna stvar zavzame zelo vidno obliko</i>	
Nadnaslov: <i>Naravne nesreče</i> Nadnaslov: <i>Število in moč potresov</i>			
Nadnaslov: <i>Gozd in voda</i>	Naslov: <i>Brez gozda ni kakovostne vode</i>		

razen v enem naslovje še dodatni namen: najpogosteje želi vplivati na bralčeva stališča oziroma ima vrednotenjski namen: taki so naslovi, ki namesto teme vsebujejo sporočilo oziroma vrednostno razmerje do upovedovanega; v treh primerih pa želi vplivati na njegovo doživljanje in ima čustveni namen: to so naslovi, ki si prizadevajo pritegniti bralca z navezovanjem na njegove/tvorčeve/ obče izkušnje itd.

2.3 Vrinki, ki ne ponazarjajo abstraktnih teoretičnih spoznanj

Doslej so se v slovenski jezikoslovni literaturi kot opazne »vrinjene« zgradbene sestavine obravnavali predvsem t. i. **popestrilni** anekdotični vrinki. Ti naj bi bili naslednjih vrst:²⁰

- a) razlagalni vrinki, ki so formalno neposredno povezani z izhodiščnim besedilom in so pravzaprav nadaljevanje razlage;
- b) snovno vezani anekdotični vrinki, ki ilustrirajo del pripovedne snovi; ti vrinki so po ugotovitvah E. Kržišnik v poljudnoznanstvenih besedilih revijalnega tipa najpogostejši;
- c) idejno vezani anekdotični vrinki, katerih namen je podkrepitev avtorjeve subjektivne misli ali stališča; ti so, kot ugotavlja E. Kržišnik, redki oziroma le izjemni;
- č) kot posebno vrsto teh vrinkov E. Kržišnik navaja aktualizacijske anekdotične vrinke;
- d) izkušnjski oziroma avtorski anekdotični vrinki, v katerih nastopa avtor sam; tudi ti vrinki so po ugotovitvah E. Kržišnik le redki.

Medtem ko so vrste vrinkov natančno predstavljene in ponazorjene, pa je ostalo nekoliko nejasno, kaj vrinki so in kaj je njihova razločevalna lastnost v primerjavi z drugimi deli besedila oziroma kaj pomeni »popestrilna« vloga, ki naj bi bila merilo za njihovo določanje. V razpravi smo zato pri opredelitvi vrinkov izhajali iz dveh znanstvenih ugotovitev:

- iz pojma sklenjenosti besedila,²¹ ki ga kot eno izmed meril za delitev besedil v funkcijske zvrsti navaja Havranek (po njem povzema Pogorelec 1989); v skladu s tem pojmom smo kot »vrinke« opredelili tiste sestavine besedila, ki za razvijanje in razumevanje teme niso nujno potrebni; zaradi tega se v raziskavi tudi ne ukvarjamo s ponazarjanjem,²² ki je tematsko in glede na umestitev neposredno

²⁰ Prim. Gjurin 1983 in Kržišnik 1989.

²¹ Posebej je pojasnil tudi pojem sklenjenosti besedila, glede na to, kaj se želi z besedilom izraziti (po razmerju gramatično-semantičnega plana k tematskemu planu). V govoru nastajajo spričo »postopnega razvoja teme« vrzeli, ki se pri komunikaciji dopolnjujejo z zunajjezikovno situacijo in zunajjezikovnimi izraznimi sredstvi. V znanstveni in delovni (predmetni) zvrsti je koherentnost jezikovnih strani sporočila (gramatično-semantični plan) dana le jezikovno: znanstveni jezik, posebej če gre za kodificirujočo formulacijo, si prizadeva za maksimalno vzporednost (kakor je glede na razvoj terminologije in ubeseditev v danem jeziku mogoča) med jezikovnim izrazom in postopnim razvojem teme, medtem ko je v delovnem (predmetnem) ta postopnost hote pretrgana: rekurenca (ponavljanje členov) se doseže z »drugimi besedami«, to je z rabo sinonimike. Tudi tu je besedilo dopolnjeno z zunajjezikovnimi dejstvi.

²² S ponazarjanjem se je ukvarjal in ga natančno razčlenil Janez Dular (1989). Po njem je ponazarjanje »sporočanje takih podatkov, ki naslovníku olajšujejo spoznavanje smisla drugih, abstraktnjših podatkov

povezano z razlago opazovanega pojava; taki vrinki so dejansko le konkretizacija in imajo vlogo bralcu olajšati sprejemanje abstraktnejših podatkov.

- Ob vrinkih, ki nimajo zgolj funkcije ponazarjanja, pa smo izhajali iz teorije relevantnosti.

Vrinke tako opredeljujemo kot tiste notranje zaokrožene sporočilne/zgradbene sestavine poljudnoznanstvenega besedila, ki za razumevanje teme besedila oziroma njegov jedrni namen naslovniku prikazati izsek stvarnosti niso nujne. To so prvine, ki so sicer povezane s temo celotnega prispevka, vendar jo razvijajo na drugačen način in/ali z drugim namenom. Zato razlagalnih delov besedila nismo šteli med vrinke, saj imajo ponazarjalno vlogo oziroma s konkretnim primerom razlagajo abstraktna oziroma posplošena pravila ali načela. So glede na nestrokovnega naslovnika nujna sestavina jedrne vsebine, temo razvijajo na za tovrstna besedila temeljni način – jo razlagajo, njihov namen pa je okrepiti razumevanje, naslovniku še jasneje prikazati ubesedno stvarnost. Razlagalni vrinki imajo torej prikazovalni namen in prispevajo k spoznavni vrednosti jedrnega besedila.

Analiza je glede na namen razkrila naslednje vrinke in njihove vrste:

1. **Čustveni vrinki** se sklicujejo na tvorčevo ali naslovnikovo izkušnjo. Takih vrinkov je 7, npr.:
 - (Zaradi globalnega ogrevanja se bo povečalo število dni z *izjemno* visokimi maksimalnimi temperaturami, na primer nad 30 stopinj Celzija.) *V Ljubljani je bilo od 1961 do 1990 v povprečju 11 takih dni, največ pa 24. Ob zvišani temperaturi zraka za 2,5 °C bo v povprečju 31 vročih dni na leto. Za primerjavo: leta 2003 je bilo v Ljubljani kar 53 takih dni.*
 - Burja je tista podnebna značilnost obalno-kraškega območja, zaradi katere je življenje prebivalcev teh krajev drugačno, kot je življenje na območjih, kjer tega vremenskega pojava ni.
2. **Vrednotenjski vrinki** predstavljajo avtorjevo stališče ali mnenje oziroma vrednostno sodbo o ravnanju. Takih vrinkov je 9, npr.:
 - Zaradi potrošniško naravnane in globalizacijsko povezane družbe pa vode in njene hidrološke in ekološke funkcionalne lastnosti niso zadosti upoštevane. / Če bi tako, kakor smo čisto vodo (brez nitratov in pesticidov), tudi količine in dinamiko vode prepoznali kot nekaj dobrega, bi javni interes mogoče premagal zasebnega. Vodno okolje ne bi bila le v katastrih zavedena vodna zemljišča, to bi postal ves vodni in obvodni prostor. Vode pa ne bi črpali kar povprek brez vsakega reda. Z raziskavami bi razvijali sposobnost napovedovanja in razumevanja vplivov človekovih posegov na vodno okolje.
 - Čeprav so raziskave glede vpliva podnebnih sprememb na kakovost življenja šele na začetku, je nujno začeti razmišljati o strategiji prilagajanja. Ta mora upoštevati spreminjanje meteoroloških spremenljivk in modelne napovedi

v istem besedilu, oziroma mu omogočajo čutno ali vsaj čutnosti bližje preverjanje pravilnosti avtorjevih apodiktičnih trditev in logično izpeljanih teoretičnih dokazov. Največ ponazarjalnih odlomkov je v poljudnoznanstvenih besedilih.« Vloga ponazarjalnih odlomkov je torej v doseganju jasnosti.

scenarijev za prihodnje podnebje. Politika mora pretehtati ukrepe za blažjenje podnebnih sprememb in različne možnosti za prilagajanje. Nujno je vlagati sredstva v interdisciplinarne raziskave in pri odločitvah upoštevati preference in stroške. Zanašanje na tradicionalne eksperimentalne znanstvene prijeme v tem primeru ni dovolj, saj je treba predvideti povsem nove razmere in njihov celovit vpliv na družbo. Pri preučevanju moramo celovito zajeti vse vidike vplivov podnebja na kakovost našega življenja. A zavedati se moramo, da sta podnebje in človeški organizem zapletena sistema, ki ju niti vsakega zase še nismo povsem raziskali, zato je težko predvideti vse povezave in vplive spremenjenega podnebja na ljudi. Obstaja še veliko negotovosti pri trenutnih ocenah posledic, in to moramo pri hitrih in dragih odločitvah tudi upoštevati.

3. **Povezovalni vrinki** so snovno vezani anekdotični ali ilustrativni vrinki. V obravnavanih besedilih so 4, npr.:

- Ob robu jame vlada čudno ozračje, ki je verjetno še najbolj podobno občutjem ob ogledu veličastnih rimskih bazilik, navdušenju obiskovalcev ni videti konca. Uradni vodič podjetja Codelco (divizija Norte), ki upravlja s tem bogastvom, je ta trenutek zagotovo največja zvezda, saj bolj ali manj strokovna vprašanja kar dežujejo. Tu so dimenzije prostora postavljene na glavo; tisto, kar se je včasih zdelo veliko in visoko, je v primerjavi z zaznanimi podobami neznatno.
- Na Nanosu so leta 1969 na anemometru, napravi za merjenje hitrosti vetra, odčitali doslej najvišjo zapisano hitrost – 220 km/h! Potem se je naprava pokvarila, saj očitni ni prenesla tako velikih obremenitev, podrl pa se je tudi televizijski stolp. Verjetno prav zaradi takih izjemnih dogodkov, ki se lahko večkrat pripetijo le v daljšem časovnem obdobju, starejši prebivalci Krasa in Obale pravijo, tako kot pravi 70-letni Frane iz vasi Griže v okolici Sežane – da se današnje burje ne morejo primerjati z onimi, ki so pihale v časih, ko je bil še mlad ...

4. **Izvršilni vrinki** so tisti, ki naslovnika neposredno aktivirajo, spodbujajo k delovanju. Taki vrinki so 3, npr.:

- Vodozadrževalne sposobnosti pokrajin (celotnega prostora) spodbujamo tako, da:
 - rabo in dejavnosti v prostoru, ki neposredno spreminjajo tok vode in plavin (urbanizacija poplavnih površin), usmerjamo drugam;
 - posledice rabe in dejavnosti v prostoru, ki posredno spreminjajo način dotoka, zadrževanja in odtoka vode (prometnice, urbanizacija nepoplavnih površin, odvodnjavanje/namakanje), minimiziramo oziroma kompenziramo;
 - z izravnalnimi ukrepi omogočamo čim počasnejše odtekanje voda po izvoru (retencije v naseljih, odtekanje vode v močvirja);
 - varujemo obstoječe naravno zadrževanje vode in plavin – mokrišča, razgibane rečne koridorje z mrtvimi rokavi, meandri, poplavnimi gozdovi in travniki, barja, grbinaste travnike, vznožja strmin.

Sklepati je mogoče naslednje:

1. Snovno vezani anekdotični vrinki ali ilustrativni vrinki že razloženi trditvi dodajajo novo informacijo, ki za samo razlago ni bistvena – z njo jo povezuje le tema. Ti vrinki so neobvezni, prinašajo sicer (po tvorčevem mnenju) zanimivo informacijo, ki pa za bralca ni zavezujoča (od njega ne zahteva ne zapomnitve in povezovanja z drugimi podatki ter sklepanja ne presojanja resničnosti, iskrenosti ali veljavnosti). Zato je njihov namen verjetno le »razbremenitev bralca« ali ohranjanje njegove zbranosti pri branju temeljnega strokovnega besedila. Lahko bi jih zamenjali z značilnimi povezovalnimi povedmi: *Ali mi še slediš? Saj je zanimivo, ali ne? Ali še bereš?* Da je njihov namen predvsem »razvedrilen, priložnostni«, je mogoče sklepati tudi po tem, da kot slogovna postopka (načina razvijanja teme) prevladujeta opisovanje in pripovedovanje, ki jima bralec sledi veliko lažje kot razlaganju ali utemeljevanju.
2. Avtorski anekdotični vrinki ter vrinki, ki se navezujejo na avtorjevo ali naslovnikovo vsakdanjo izkušnjo, ne da bi s tem prispevali k lažjemu razumevanju predstavljenih strokovnih spoznanj oziroma izseka stvarnosti, imajo predvsem čustveni namen – ko predstavljamo svoje ali tuje izkušnje oziroma doživljanje dogodkov, povezanih s temo, skušamo vplivati na naslovnikovo doživljanje, so sredstvo identifikacije, vključevanja naslovnika oziroma njegovega povezovanja s tvorcem ali širšo skupnostjo, ki ji oba pripadata. Ta prenos s splošno veljavne na osebno ali izkustveno raven je razviden tudi oblikovno, saj so ti vrinki vedno izpeljani v obliki primerjave.
3. Vrinki, s katerimi avtor podkrepi oziroma v katerih predstavi svoje stališče/sodbo/prepričanje, imajo vrednotenjsko vlogo. Temeljna načina razvijanja teme v tovrstnih vrinkih sta razlaganje in utemeljevanje, saj so vrinki večinoma sestavljeni tridelno:
 - najprej je naveden razlog za tvorčevo stališče ali protiargument (začne se z veznikom čeprav),
 - nato pa sledita predstavitev stališča (sodbe, mnenja) ter
 - bolj ali manj razvita utemeljitev.Taka zgradba je tudi funkcijsko utemeljena. Prvi del ima nekakšno pripravljalno vlogo, bralca postavi v okoliščine, pred »skupni« problem, ki obstaja tudi, če se ga morda ne zavedamo, in ki potrebuje rešitev. Zaradi takega izhodišča tvorčevo mnenje/stališče, ki sledi, večinoma izzveni kot rešitev, koristna, potrebna ali celo nujna za oba, tudi za naslovnika. V utemeljitvi so nato nanizani dokazi veljavnosti tvorčevega stališča.
4. V nasprotju z ugotovitvami E. Kržišnik²³ med vrinki številčno prevladujejo tisti z vrednotenjskim namenom, torej t. i. idejni, medtem ko avtorskih anekdotičnih vrinkov tako rekoč ni, vedno gre le za sklicevanje na tuje/splošne oziroma (tudi) naslovnikove izkušnje.

²³ Nasploh v besedilih ni tovrstnih vrivkov. Če »služi v prvi vrsti za podkrepitev kake piščeve subjektivne misli ali prepričanja«, potem iz odsotnosti podkrepilnih vrivkov lahko sklepam, da pisci svojih misli ne izpostavljajo kot anekdotične vrinke, ampak jih podajajo strokovno objektivno.

6. Po drugi strani lahko ob povezovalnih, prikazovalnih in vrednotenjskih vrinkih govorimo tudi o vrinkih z neposrednim izvršilnim namenom – z njimi pisci bralce pozivajo k dejanju. Ti vrinki imajo po navadi obliko opisa postopka.

3 Sklepne ugotovitve

Ob koncu lahko ugotovimo, da je delež slogovno zaznamovanih izrazov v opazovanih besedilih sicer različen,²⁴ da pa se obravnavane vrste zaznamovanosti pojavljajo v vseh analiziranih besedilih. Ta slogovno zaznamovana sredstva hkrati ne prispevajo k večji razumljivosti v posameznem članku predstavljenih znanstvenih spoznanj, zato lahko sklepamo, da jih v poljudnoznanstvenem besedilu revijalnega tipa tako tvorec kot bralec sicer prepozna kot zaznamovana ali vrinjena, ne pa tudi kot moteča ali neustrezna. So torej nosilci nekega relevantnega sporočila, ki je povezano z izhodiščno temo, vendar je ne razvija na primarni/temeljni način (tj. z neposrednim razlaganjem in ponazarjanjem) in ne s prikazovalnim namenom. S tem se potrjuje spoznanje, da se poljudnoznanstveno besedilo revijalnega tipa od znanstvenega ne razlikuje le po deležu ponazarjalnega gradiva,²⁵ temveč se pomembno razlikuje tudi po tem, da se iz pomenskega polja močno naseljuje tudi v pragmatično ter zato sodi na področje t. i. sporočanje-vplivajnskega govora.

Temeljni namen poljudnoznanstvenega besedila je prikazovalni, zato močnejše sodi v sporočanje polje kot v vplivajnsko. Zaradi posebnih »dodatnih« namenov – povezovalnega, čustvenega, vrednotenjskega in izvršilnega – pa se revijalni tip tega besedila pomembno razlikuje od didaktičnega in se tudi močnejše kot didaktični sidra v vplivajnski pol sporočanje-vplivajnskega govora. Te dodatne namene tvorci dosegajo posredno, med prepoznavnimi sredstvi so slogovno zaznamovani polnomenjski izrazi, besedne figure, naslovje in vrinki različnih vrst. Zato je mogoče sklepati, da so prav to konvencionalna posredna sredstva, ki so po mnenju tvorcev najučinkovitejša.

Ob koncu naj še enkrat poudarim, da je razprava zgolj bežen poskus pogleda na rabo slogovno zaznamovanih sredstev v poljudnoznanstvenih besedilih revijalnega tipa s pragmatično-funkcijskega stališča in zato bolj kot odgovore ponuja številna vprašanja, o katerih bi bilo smiselno razmišljati. Med njimi sta predvsem vprašanja,

- ali je mogoče poljudnoznanstvena besedila revijalnega tipa na podlagi podobnih meril razlikovati tudi od tistega dela publicističnih besedil, v katerih je primarni namen prav tako prikazovalni, ali pa je za to potrebno upoštevati še dodatne sestavine okoliščine (npr. tvorca, prvotni/poročani govor itd.); in
- ali so obravnavana prepoznavna slogovno zaznamovana sredstva tudi pričakovano učinkovita in koliko se bralci (poslušalci/gledalci) zavedajo prepričevalne vloge in moči tovrstnih poljudnoznanstvenih besedil.

²⁴ Na splošno jih je več v besedilih iz *Gee* kot iz *Dela*, a v vsaki skupini je tudi ena izjema, tako da na podlagi opazovanih besedil ni mogoče oblikovati splošneje veljavnega sklepa.

²⁵ Prim. Dular 1989.

Literatura

- AUSTIN, John L., 1992: *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- BAHTIN, Mihail, 1980: *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit.
- DULAR, Janez, 1989: Stilistika ponazarjanja v znanstvenih besedilih. *Slovenski jezik v znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- GJURIN, Velemir, 1983: Bleiweisov poljudnoznanstveni jezik. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 7. Ljubljana: Slovenska matica. 239–259.
- HALLIDAY, M. A. K., 1994: *An Introduction to Funkcional Grammar*. 2. izdaja. London, New York: Arnold.
- KRANJC, Simona, 1998: *Skladnja otroškega govora od prvega do tretjega leta*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KRŽIŠNIK KOLŠEK, Erika, 1989: Revijalni tip poljudnoznanstvenega besedila. *Slovenski jezik v znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1984: *Govorno dejanje – družbeno dejanje*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1986: *Razumevanje in tvorjenje besedila*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: DZS.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1995a: *Teorija sporazumevanja*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Center za diskurzivne študije.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1995b: *Teorija sporazumevanja. Zgodbe T®*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Center za diskurzivne študije.
- LAMBRECHT, Knut, 1996: *Informational Structure and Sentence Form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- POGORELEC, Breda, 1989: Znanstveno besedilo, njegove jezikoslovne prvine in slog. *Slovenski jezik v znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SAJOVIC, Tomaž, 1989: Razmerje med poljudnoznanstvenim in znanstvenim jezikom. *Slovenski jezik v znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SKUBIC, Andrej E., 1995: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* 40/5. 155–168.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VOGEL, Jerca, 2003: *Neposredno razvijanje poslušanja z razumevanjem in vrednotenjem pri pouku slovenskega jezika v prvem letniku gimnazije*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ZADRAVEC PEŠEC, Renata, 1994: *Pragmatično jezikoslovje (temeljni pojmi)*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.